

UOT 338:351.713 (479.24)

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolu

Rzayev Pərviz Qafar oğlu*
iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsullarının tədqiqi.

Tədqiqatın metodologiyası - sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil.

Tədqiqatın nəticələri - iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin formalaşdırılması, səmərəli maliyyə mexanizmlərinin tətbiqinin dəstəklənməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsi.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri - vergi siyasətinin iqtisadi inkişafa təsirini daha da artırmaq üçün onu elmi cəhətdən daha geniş əsaslandırmaq tələb olunur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti - iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolunun daha da artırılması, maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsullarının müəyyən edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılması.

Açar sözlər: Azərbaycan iqtisadiyyatı, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, vergi siyasəti.

1. Giriş

Vergi müasir iqtisadiyyatda çox böyük rola malikdir. Vergi vasitəsilə gəlirlər dövlət büdcəsinə cəlb edilir. Əlverişli vergi mühiti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Ölkə iqtisadiyyatının normal inkişaf etdirilməsi məqsədilə

*Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi. Bakı şəhəri, AZ 1040. Ülvi Rəcəb, 1. perviz595959@mail.ru

dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi, maliyyə və hüquqi tədbirlər içərisində vergi siyasəti mühüm yer tutur. Dövlət vergi siyasətini həyata keçirərkən vergilərə məxsus funksiyalara söykənir və aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bu funksiyalardan istifadə edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində verginin bir sıra xüsusiyyətləri var. Onlardan biri tənzimləmə funksiyasıdır. Ölkənin iqtisadi vəziyyətindən və iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində dövlətin prioritet hesab etdiyi məqsədlərdən asılı olaraq vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla onun həyata keçirilməsinin forma və metodlarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Vergi siyasətinin iqtisadi inkişafa təsirini daha da artırmaq üçün onu elmi cəhətdən əsaslandırmaq tələb olunur və ancaq elmi yanaşma vergi siyasətinin nisbi müstəqilliyini möhkəmləndirə bilər. Təcrübə sübut edir ki, vergi siyasətinin iqtisadiyyatdan ayrılması ciddi çətinliklərə səbəb olur. Vergi siyasətinin təşkilinə elmi yanaşma, onun bütün faktorlarının öyrənilməsi həmin siyasətin qanunauyğunluğunu təmin edir. Bu qanunauyğunluqların nəzərə alınması iqtisadiyyatda uğurlu nəticələrin reallaşmasına səbəb olur.

2. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti

Bazar münasibətləri dövləti iqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi proseslərindən azad etmir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə iki aspektdən baxmaq olar və burada istifadə olunan metodların bir-birindən fərqlənməsi qeyd olunmalıdır. Bu istiqamətlər aşağıdakılar olmaqla mahiyyətinə diqqət yetirək:

Birinci istiqamətdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi maliyyə, kredit alətləri vəsaitilə həyata keçirilir və bu istiqamətdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi məhduddur. İkinci istiqamət - iqtisadiyyatda dövlətin aktiv iştirakını nəzərdə tutur. Dövlət məqsədyönlü struktur dəyişikliyi aparır, investisiya, sosial siyasət həyata keçirir, yanacaq-enerji resurslarına və zəruri istehlak məhsullarına və sosial əhəmiyyət kəsb edən xidmətlərə qiymətləri tənzimləyir. Qeyd edək ki, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları isə çoxcəhətlidir. Bununla belə, bu mexanizmlərdən ən geniş yayılmışları aşağıdakı formada təsnifləşdirilmişdir:

1. Dolaylı metodlar - bunlar iqtisadi tənzimləmə metodları olub vəhdət halında tətbiqi başa düşülür.
2. Birbaşa tənzimləmə metodları - bunlar inzibati-amirlik qaydasında olduğu kimi dövlətin iqtisadiyyata daha yaxından müdaxiləsini nəzərdə tutan tənzimləmə metodlarıdır.

Birbaşa tənzimləmə metodundan fərqli olaraq iqtisadi tənzimləmə metodları təsərrüfat subyektlərinə fəaliyyət sərbəstliyi verir, sərbəstlik imkanlarını genişləndirir. Bunlar dövlətin iqtisadi siyasətinin əsasını ifadə edir. Bu metodlar silsiləsinə aşağıdakılar aiddir [3, 9]:

1. Dövlətin maliyyə-kredit siyasəti
2. Dövlətin büdcə-vergi siyasəti
3. Dövlətin büdcə xərcləri və gəlirləri siyasəti
4. Dövlətin idxal-ixrac siyasəti (*xarici iqtisadi əlaqələrin tənzimlənməsi*)
5. Dövlətin valyuta siyasəti
6. Kapital hərəkəti balansı

Bu proseslər dövlətin təsərrüfat subyektlərinin istehsal-maliyyə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxiləsini istisna etməməlidir. Dövlət bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti üçün zəruri olan normal şəraiti yaratmalıdır və demək olar ki, bu mexanizmlərdən biri, eyni zamanda ən əsası vergilərin köməyiylə tənzimləmədir. Vergilər iqtisadiyyata təsir edən, iqtisadi inkişafa stimül yaradan, maliyyə-iqtisadi sisteminin bir hissəsi olmaqla dövlətin iqtisadi tənzimlənməsinin əsas aləti kimi çıxış edir. Dövlət ölkənin vergi sistemini yaratmaqla müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün ondan istifadə etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq vergi siyasəti maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil istiqaməti kimi formalaşır [3, 8].

3. Vergi siyasətinin formalaşdırılması

Vergi siyasətinin formalaşdırılması üçün keçmişin təcrübəsini öyrənmək, dünya təcrübəsi ilə tanış olmaq və onları araşdırmaq çox zəruridir. Qəbul olunmuş praktikaya görə vergi siyasətinin əsasları hazırlanaraq onun bir neçə variantı baxılması üçün təqdim edilir. Təqdim olunmuş təkliflər ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir və ən əlverişli variant hökumətin müzakirəsinə verilir. Elmi cəhətdən əsaslanmış vergi siyasəti düzgün həyata keçirdikdə yüksək nəticələr verir. Maliyyə ehtiyatları artdıqca sosial-sfera sahələrinə də ayırmalar artır, istehlak malları istehsalı çoxalır. Dövlətin vergi siyasəti məhsuldar qüvvələrin inkişafına və onun ölkədə səmərəli yerləşdirilməsinə kömək edir. Dövlətin vergi siyasəti eyni zamanda başqa ölkələrlə xarici-iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə, birgə tədbirlərin keçirilməsinə zəmin yaradır. Vergi siyasətini həyata keçirmək üçün maliyyə mexanizmindən istifadə olunur. Bu mexanizm maliyyə münasibətlərinin, üsullarının məcmusundan ibarətdir və həmin üsullar iqtisadi və sosial inkişafa zəmin yaratmaq üçün istifadə olunur. Maliyyə mexanizminə ayrı-ayrı forma və üsullar daxil olmaqla onun strukturu çox mürəkkəbdir. Maliyyə qarşılıqlı əlaqələrin çoxluğu mexanizminin forma və üsullarını qabaqcadan müəyyən edir [4, 6].

4. Dövlətin vergi siyasəti və islahatlarının əsas xüsusiyyətləri

Vergi siyasəti iqtisadi inkişaf siyasətini reallaşdırmalıdır. Dövlət sahibkarlar üçün minimal vergi dərəcələri təyin etməklə vergi yükünü yumşaldır və öz xərclərini - ilk növbədə sosial proqramlara yönəldilən məsrəfləri azaldır. Vergi siyasətinin təhlili

zamanı vergi siyasətinin subyektləri, formalaşdırma prinsipləri, alətləri, məqsəd və metodları kimi anlayışları fərqləndirmək lazımdır. Vergi siyasətinin hər bir subyektı vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlər çərçivəsində vergi müstəqilliyinə malikdir. Vergi siyasəti həyata keçirilən zaman dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində iştirakı vergi dərəcələri, vergi güzəştləri, vergi bazası və bir sıra digər vergi alətlərinin köməyi ilə təmin edilir. Bu zaman dövlət vergi alətlərindən istifadənin birbaşa və dolaylı metodlarından istifadə edir. Tənzimləmə və stimullaşdırma proseslərinə dövlətin birbaşa təsirinin xarakterik nümunəsi kimi vergi güzəştlərindən istifadə etməklə vergidən tam və yaxud qismən azad etməni misal göstərmək olar. Ayrı-ayrı vergi növləri üzrə vergidən azad etmə dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın yeni sahələrinin və ya fəaliyyət növlərinin inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda ölkənin regionlarına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması üçün tətbiq olunur.

Vergi mexanizmləri vasitəsi ilə dövlət gəlirlərinin tənzimlənməsi siyasəti əsasən vergi dərəcəsi və vergi güzəştləri alətlərinin köməyi ilə təmin olunur. Gəlirlərin tənzimlənməsi istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitəsi vergi dərəcələri hesab edilir. Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün vergi dərəcəsinin əsas rolu ondan ibarətdir ki, o müxtəlif növ vergi dərəcələrindən - proporsional, progressiv və regressiv dərəcələrdən istifadə edilir. Onların köməyi ilə təkcə müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin formalaşdırılması həyata keçirilir. Mərkəzləşdirilmiş vergi sistemi vergi dərəcələri hesabına kifayət qədər çevikdir, bu da hər il vergi dərəcələrini müəyyən etməklə ölkədə mövcud olan iqtisadi konyukturaya müvafiq olaraq səmərəli vergi siyasətinin aparılmasına imkan verir.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli vasitələrindən biri vergi güzəştləridir. Bu onunla əlaqədardır ki, tələb olunan şərtlərə cavab verən hər bir fiziki və hüquqi şəxsə vergidən tam və ya qismən azad olma hüququ verilə bilər. Dövlət vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verərkən ilk növbədə vergi tənzimlənməsinin müxtəlif iqtisadi proseslərə təsirini gücləndirir. Ayrı-ayrı ölkələrin qanunvericiliyində bəzi növ sahibkarlıq fəaliyyətinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq vergi güzəştlərinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Daha çox istifadə olunan vergi güzəştlərindən [4, 5]:

- gəlirin, mənfəətin və yaxud digər vergiqoyma obyektinin tam və ya qismən vergidən azad edilməsi;
- aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi;
- ayrı-ayrı sosial qrupların vergiyə cəlb edilməməsi;
- zərərin növbəti illərin mənfəəti hesabına silinməsi və s.göstərmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi güzəştlərinin köməyi ilə bir sıra ölkələrdə kiçik müəssisələrin yaradılması, xarici kapitalın cəlb olunması, iqtisadiyyatın sonrakı inkişafı üçün fundamental əhəmiyyətə malik elmi-texniki işlərin hazırlanması, ekoloji layihələr və dünya bazarı üçün rəqabət qabiliyyətli məhsulların buraxılmasına imkan verən yüksək texnologiyaya malik yeni istehsal sahələrinin yaradılması

stimullaşdırılır. Bundan başqa ayrı-ayrı vergi güzəştlərindən iqtisadi və maliyyə böhranlarının nəticələrini yumşaltmaq məqsədi ilə də istifadə edilir.

Vergitutma bazasının formalaşdırılması da dövlətin vergi siyasətinin əsas vasitəsi sayılır. Müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin dövlət qarşısında vergi öhdəliklərinin artması və azalması bu göstəricidən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafın müvafiq olaraq artması, istehsalın genişləndirilməsi və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün əlavə stimulyə və ya əksinə məhdudiyət yaradır.

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti maliyyə vəsaitlərinin vergi sistemi vasitəsi ilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür. Vergi siyasətinin əsas məqsədi və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Dövlətin vergi siyasəti müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Respublikamızda vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir [7, 9]:

- vergi sisteminin normativ–hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması;
- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi;
- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmini;
- inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsindən millimənəvi dəyərlər nəzərə alınmaqla istifadə olunması;
- sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran mütərəqqi vergi sisteminin formalaşdırılması.

Ölkədə aparılan vergi islahatlarının əsas məqsədi yeni istehsal-mülkiyyət münasibətləri şəraitində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin potensial imkanlarından

istifadənin səmərəliliyini artırmaqdan, onların dinamik inkişafını təmin etməkdən, bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafa şərait yaratmaqdan ibarətdir.

Son illər ölkəmizdə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan əsaslı dəyişikliklər, dövlətimizin yürütdüyü vergi siyasətini makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran iqtisadi alətə çevirmiş, vergi ödəyiciləri ilə vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma əsasında qurulmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə vergilərin vaxtında və tam həcmdə büdcəyə alınmasının təmin olunması məqsədilə vergi orqanlarının idarəetmə strukturlarında adekvat islahatların həyata keçirilməsi zərurətini reallaşdırmışdır. Hazırda ölkəmizdə beynəlxalq standartlara uyğun sivil vergi sistemi qurulmaqdadır. Dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinin təhlili və öyrənilməsi, mövcud vergi sistemlərinin müqayisəsi respublikamızda aparılan islahatları, görülən işləri daha dəqiq qiymətləndirməyə şərait yaratmışdır.

Respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinin yaradılması ilə xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsidir. Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və qorunmasını, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir. Bundan əlavə, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz yataqlarının istismarını sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq sazişlərlə tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma mexanizmi də nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu görülən tədbirlər son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, xarici investisiyaların iqtisadiyyata axınının xeyli güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi islahatları aşağıdakı başlıca prinsiplərə əsaslanmalıdır [4, 5]:

1. Ümumi məqsədyönlülük (vergi sisteminin qurulmasında və səmərəliliyinin artırılmasında onun iqtisadi inkişafa məcmu təsirindən çıxış edilməsi);
2. Sadəlik (vergilərin müəyyən edilməsi və onların yığılması sahəsində bürokratik maneələrin aradan qaldırılması, tətbiq olunan çoxsaylı hesabat formalarının sayının azaldılması və müəssisələrin mühasibat bölmələrinin işindəki gərginliyin azaldılması);
3. Fiskal səmərəlilik (dövlətin və vergi ödəyicilərinin vergilərin yığılması ilə bağlı xərclərinin vergi daxilolmalarından dəfələrlə az olması);
4. Vergiləri ödəməkdən yayınma meyllərinə sədd çəkilməsi, (bu və ya digər verginin tətbiqi və onun yığılması qaydalarının müəyyən edilməsi zamanı onun

- ödənilməsindən yayınmanın və beləliklə də iqtisadiyyatın və bütövlükdə, cəmiyyətin kriminallaşmasının qarşısının alınması üçün müvafiq normativ-hüquqi bazanın hazırlanması və onun tətbiqi);*
5. Universallıq (vergi dərəcələrinin və gəlirlərinin bölüşdürülmə normativlərinin maksimum universallığının təmin edilməsi, müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinə, sahələrə və fəaliyyət növlərinə vergitutma məqsədi ilə yanaşma müxtəlifliyinin təmin edilməsi);
 6. İctimai faydalı fəaliyyət növlərinin inkişafının stimullaşdırılması və zərərli fəaliyyət növlərinin qarşısının alınması (səmərəli vergi sistemi qurmaqla istehsal təyinatlı investisiya fəallığının və iqtisadi aktivliyinin artırılması hesabına cəmiyyət qarşısında duran problemlərin həll edilməsinin, ekoloji proqramların həyata keçirilməsinin, ətraf mühitin və insanın sağlamlığı və fəaliyyəti üçün təhlükə törədən fəaliyyət növlərinin qarşısının yüksək vergi müəyyən etməklə alınmasının təmin edilməsi);
 7. Büdcənin və vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin inflyasiyadan müdafiəsi (büdcənin maraqları çərçivəsində inflyasiya amilinin nəzərə alınması, vergi ödəyicilərinin müflisləşməsinin və vergiyə cəlb olunan bazanın azalmasının qarşısının alınması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasının maksimum təmin edilməsi).

5. Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları

Optimal vergi siyasətinin həyatda reallaşdırılması üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla əldə etməyə çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. İqtisadiyyatın bazar prinsiplərinə uyğun tənzimləndiyi müasir şəraitdə vergi siyasəti həyata keçirilərkən aşağıdakı üsullarından istifadə olunur:

- ❖ vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi;
- ❖ vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi;
- ❖ bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi;
- ❖ vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ya ləğvi;
- ❖ vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılmış sisteminin tətbiqi və s.

Hər hansı bir ölkənin vergi siyasətinin məqsədləri bir sıra mühüm amillərin təsiri nəticəsində formalaşır. Bu amillərdən ən mühümləri ölkənin sosial və iqtisadi durumu, cəmiyyətdə sosial-siyasi qüvvələrin yerləşməsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə vergi siyasəti aşağıdakı məqsədlərə nail olmaq zərurətindən reallığa çevirilir:

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı;
- hakimiyyətin bütün səviyyələrinin iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirmək üçün lazımi həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;
- dövlətin gəlirlərin tənzimlənməsi siyasətinin təmin edilməsi.

Müəyyən kateqoriyadan olan vergi ödəyiciləri, ayrı-ayrı sahələr və regionlar üçün vergi dərəcələrini differensiallaşdırmaqla nəzərəcarpacaq səmərə əldə etmək olar. Aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə qanunvericilik tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin forma və növlərindən asılı olaraq vergi güzəştləri verilməsi üçün çoxsaylı və müxtəlif əsasların verilməsinin müəyyən edilməsi də imkan verir. Vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verməklə dövlət müxtəlif iqtisadi proseslərə vergi requlyatorunun təsirini aktivləşdirir. İstənilən dövltədə vergi güzəştlərinin verilməsinin forma və üsulları daim dəyişir.

Vergi stimullaşdırmasının ən geniş yayılmış obyektı investisiya fəaliyyətidir. Əksər ölkələrdə bu məqsədə yönəldilmiş mənfəət vergidən tam və ya qismən azad edilir. Vergi güzəştləri vasitəsi ilə kiçik müəssisələrin yaradılması, xarici kapitalın cəlb edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edən elmi-texniki layihələr təşviq edilir.

Əksər ölkələrin vergitutma sistemi amortizasiya ayırmaları ilə bağlı vergi bazasının yaradılmasının müxtəlif formalarını nəzərdə tutur. Sürətli amortizasiyanın aparılmasına, yəni əsas kapitalın dəyərinin onun fiziki aşınma normasından artıq məbləğdə silinməsinə icazə verilməsi istehlak xərclərinin süni surətdə artmasına səbəb olur. Bu isə mənfəətin məbləğinin azalmasına gətirib çıxarır. Bəzi ölkələrin qanunvericiliyi yeni avadanlığın dəyərinin yarısını amortizasiya ayırmaları formasında silinməsinə icazə verir [5, 6].

6. Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti və islahatlarının nəticələri

Ötən illər ərzində, Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyevin bilavasitə qayğısı və diqqəti nəticəsində vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, habelə vergi xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində mühüm məqsədyönlü işlər görülmüşdür. Əsası ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş iqtisadi inkişaf strategiyası qısa zaman ərzində iqtisadi sahədə böyük nailiyyətlərin əldə edilməsinə, Azərbaycanın regionda ən dinamik inkişaf edən bir dövlətə çevrilməsinə imkan vermişdir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasi kursuna əsaslanaraq Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü siyasət ilk növbədə, ölkədə sosial iqtisadi inkişafın və regional siyasətin gücləndirilməsi, sahibkarlığa dövlət qayğısının artırılması, iş adamları üçün əlverişli şəraitin yaradılması, yeni iş yerlərinin açılması, inzibati idarəetmə strukturlarının təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartlara çatdırılması kimi mühüm həlqələri

əhatə etməklə dövlətçilik maraqlarına xidmət edən iqtisadi strategiyanın uğurla həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır. Odur ki, Respublikanın vergi sistemində aparılan islahatlar daha da dərinləşməli və vergi sistemi üstün inkişaf edən sahəyə çevrilməlidir. Azərbaycan Respublikasında dövlətin yeritdiyi vergi siyasəti ölkə iqtisadiyyatının dinamik və hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli mühit yaradılması işinə xidmət edir. Leqal iqtisadiyyatın normal fəaliyyət göstərməsi üçün əlverişli vergi şəraitinin yaradılması dövlətin vergi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuş və iqtisadiyyatı bugünkü duruma gətirmişdir. Respublikamızda bu sahədə daim uğurlu, məqsədyönlü işlər görülmüş nəticədə öz məzmunu və forması ilə diqqət çəkən iqtisadi inkişafın yeni modeli formalaşmağa başlamışdır. 2000-2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında ÜDM istehsalına, vergi daxilolmalarına, vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisinə, vergilərin büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisinə və vergi yükünün dinamikasına diqqət yetirək.

Cədvəl. 2000-2010-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında vergi yükünün dinamikası

№	Göstəricilər	İllər						
		2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
1.	ÜDM (mln.manat)	4718,1	12522,5	18746,2	28360,5	40137,2	35601,5	41574,7
2.	Büdcə daxilolmaları (mln.m)	714,6	2055,2	3868,8	6006,6	10762,7	10325,9	11402,5
3.	Vergi daxilolmaları (mln.m)	510,4	1427,7	2716,6	4549,3	5746,5	4113,4	4292,8
4.	Vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi (%-lə)	10,8	11,4	14,5	16,0	14,3	11,6	10,3
5.	Vergilərin büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi (%-lə)	71,4	69,5	70,2	75,7	53,4	39,8	37,6

Mənbə: www.taxes.gov.az. www.sc@azstat.org

2010-cu ildə 2000-ci illə müqayisədə ÜDM 8,8 dəfə artaraq 41 574.7 milyon manata, büdcə gəlirləri 16 dəfə artaraq 11 402,5 milyon manata, vergilər 8,4 dəfə artaraq 4292,8 milyon manata çatmış, özəl sektorun ÜDM-də payı 2000-ci ildə 70,8 faiz, 2010-cu ildə 81,7 faiz təşkil etmiş, vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 10,8 faiz, 2010-cu ildə isə 10,3 faiz təşkil etmişdir. 2006-2009-cu illərdə beynəlxalq bazarda neftin satış qiymətinin yüksəlməsi və neft sektoru üzrə vergi daxilolmalarının artması hesabına həmin illərdə vergi yükü qismən yüksək olmuşdur. 2000-ci ildə vergi daxilolmalarının 39,8 faizi, 2010-cu ildə isə 63,3 faizi özəl sektorun hesabına təmin edilmişdir. 2010-cu ildə neft sektoru üzrə vergi daxilol-

maları 1934,7 milyon manat, qeyri-neft sektoru üzrə vergi yığımları 2358,1 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da 2000-ci illə müqayisədə müvafiq olaraq 9,2 və 7,9 dəfə çoxdur [2, 11].

2006-cı ildə vergi daxilolmalarının 61,6 faizi neft sektorunun, 38,4 faizi qeyri-neft sektorunun payına düşürdüsə, 2010-cu ildə vergi daxilolmalarında neft sektorunun payı 45,1 faiz, qeyri-neft sektorunun payı isə 54,9 faiz təşkil etmişdir. Statistik məlumatlardan da aydın olur ki, vergi daxilolmalarında qeyri-neft sektorunun payı artmaqda davam edir. Vergi daxilolmalarında sahələrin xüsusi çəkisi 2005-ci il - sənaye - 55,4%, tikinti - 6,6%, ticarət - 4,5%, nəqliyyat - 4,9%, rabitə - 6,3%, digər sahələr - 22,3% kimi olmuşdur. 2010-cu ildə isə - sənaye - 47,1%, tikinti - 11,8%, ticarət - 23,9%, nəqliyyat - 2,2%, rabitə - 4,5%, digər sahələr - 10,5% təşkil etmişdir. 2010-cu ildə iqtisadiyyatın sahələri üzrə vergi daxilolmaları manat ifadəsində - sənaye - 2022,9, tikinti - 505,2, ticarət və xidmət - 1027,9, nəqliyyat - 95,5, rabitə - 194,5, digər sahələr - 446,8 üzrə olmuşdur.

Araşdırmalardan aydın olur ki, müqayisə olunan dövrdə vergi daxilolmaları tikinti sektoru üzrə 78,8 faiz, ticarət sektoru üzrə 5,3 dəfə artmışdır. Vergi daxilolmalarında sahələr üzrə xüsusi çəkinin dəyişməsi digər sahələr üzrə azalmalar hesabına deyil, ticarət və tikinti sektorunun fəaliyyətinin genişlənməsi hesabına yaranmışdır [2; 10].

Regionlar üzrə vergi daxilolmaları 2000-ci ildə 39,97 milyon manat təşkil edirdisə bu göstərici 2010-cu ildə 8,6 dəfə artaraq 344,82 milyon manata çatmışdır. Bankların, sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin mənfəətinin nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilmiş hissəsinin 2009-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə mənfəət vergisindən azad edilmişdir. Bu tədbir maliyyə sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi, bankların, sığorta şirkətlərinin ödəmə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi və həmin şirkətlərin kapitallaşma səviyyəsinin artırılmasının stimullaşdırılması məqsədi daşıyır [2, 10].

Ölkədə investisiya qoyuluşlarının genişləndirilməsi və müəssisələrin istifadəsində qalan maliyyə vəsaitlərinin artırılması məqsədilə mənfəət vergisinin dərəcəsi mərhələlərlə aşağı salınmışdır. Belə ki, mənfəət vergisinin dərəcəsi 2003-2006-cı illər ərzində 27 faizdən 22 faizə, 2010-cu ilin yanvar ayının 1-dən 20 faizə endirilmişdir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 35 faizdən 30 faizə endirilmişdir. ƏDV-nin dərəcəsi 1992-ci ildə 28 faiz, 1993-2000-ci illərdə 20 faiz olmuşdursa, 2001-ci ildən bu göstərici 18 faizə endirilmişdir. ƏDV qeydiyyatına durmaq öhdəliyi hüquqi həm də fiziki şəxslər üzrə 3 aylıq dövr ərzində vergi tutulan əməliyyatların həcmi 22500 manatdan çox olduqda yaranırdısa dəyişiklik edildikdən sonra bu öhdəlik ardıcıl 12 aylıq dövr ərzində əməliyyatların həcmi hüquqi şəxslərdə 150 min manat, fiziki şəxslərdə isə 90 min manatdan artıq olduqda yaranır. Bütün bunlar sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşmasına, investisiya mühiti üçün əlverişli məkanın yaranmasına xidmət edir. 2010-cu ildən sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması, hüquqi və fiziki şəxslər arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsi

məqsədlə hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilən gəlirindən 20 faiz dərəcəsi ilə vergi tutulur [1,10].

7. Nəticə

İqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sistemi əslində dövlətin iqtisadi həyata təsir dərəcəsini müəyyən etməlidir . Belə bir tənzimləmə sistemi olmadan bazar münasibətlərinin formalaşmasına yönəlmiş fəaliyyət istiqamətlərini səmərəli şəkildə əlaqələndirmək mümkün deyil . Bunu həm Azərbaycan, həm də keçmiş ittifaq respublikalarının mövcud iqtisadi vəziyyəti də bir daha sübut edir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi probleminin müxtəlif aspektlərinin öyrənilməsinə iqtisadçı alimlər öz tədqiqatlarında geniş yer vermişlər. Respublika iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədar həyata keçirilən bu tədbirlərin səmərəliliyini artırmaq məqsədlə dövlət iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və onun əsas tərkib hissəsinə xüsusi əhəmiyyət verir . Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində respublikanın iqtisadi dirçəlişində, beynəlxalq əlaqələrin yaradılmasında, idxal-ixrac strukturunda, azad sahibkarlığın inkişafında dövlətin rolu danılmazdır.

İqtisadiyyatın normal inkişafı onun dövlət tərəfindən nizamlı şəkildə tənzimlənməsindən çox asılıdır. İqtisadiyyatın maksimum dərəcədə liberallaşdırılması belə dövlətin iqtisadi proseslərin idarə edilməsində iştirakını inkar etmir. Hər bir dövlət özünün maraqları və mənafeyinin olması dövlətin ictimai həyatın bütün fəaliyyət dairələrinə müdaxiləsini zəruri edir. Lakin bu müdaxilənin özünün də müəyyən həddi olmalıdır . Əgər iqtisadiyyat həddən artıq dövlət tərəfindən inhisara alınarsa, bu zaman istər fərdlərin, istərsə də təsərrüfat subyektlərinin məsuliyyət hissi azalır, onların daha yüksək nəticələr əldə etməyə marağı olmur. Çünki dövlət hər kəsin əməyini eyni səviyyədə ədalətli və düzgün qiymətləndirmək iqtidarında deyil. Ölkəmizin iqtisadiyyatında son illər baş verən sürətli inkişaf, iqtisadi artım tempələrinin yüksək göstəricilərə çatdırılması, sahibkarlığın, kiçik və orta biznesin təşəkkül tapması, regionların sosial iqtisadi inkişafında əldə edilən nailiyyətlər ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurla reallaşdırılmasından xəbər verir.

Dövlət ölkənin vergi sistemini yaratmaqla vergi siyasətinin məqsədləri üçün ondan istifadə etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq vergi siyasəti maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil istiqaməti kimi formalaşır. Vergi siyasətinin formalaşması mütləq konkret tarixi şərait, o cümlədən sosial-iqtisadi inkişafın hər mərhələsini, daxili və xarici şəraitin xüsusiyyətlərini, dövlətin real iqtisadi və maliyyə imkanlarını nəzərə almalıdır.

İnformasiya və elmi nəticələr vergi siyasətinin formalaşmasının əsas bazası olmalı və siyasətin düzgünlüyünü yoxlamaq üçün burada mütləq maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artırılmasını və effektivini nəzərdə tutmalıdır. Səmərəli vergi siyasəti vergi daxilolmalarının artımına zəmin yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: 2011, 264 s.
2. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri 2010. Bakı, "Səda", 2010, 840 s.
3. Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: «Nasi», 2002, 447 s.
4. Kəlbəyev Y.A. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Monoqrafiya. Bakı: «Elm», 2005, 468 s.
5. Məmmədov F.Ə. və başqaları. Vergilər və vergitutma. Bakı: 2010, 512 s.
6. Rzayev Z.H. və Xəlilov Ş.İ. İqtisadi tərəqqi və vergi siyasəti. Bakı, "Çaşıoğlu", 2008. 272 s.
7. Səmədzadə Ş.Ə., Musayev V.R., Seyfullayev İ.Z. "Sahibkarlığın əsasları". Bakı, "Çaşıoğlu", 2000. 372 s.
8. Бабашкина А.М. Государственное регулирование национальной экономики. М.: Финансы и статистика, 2007, 256 с. (*Babuškina A.M. Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. M.: Maliyyə və statistika, 2007, 256 s.*).
9. Самедзаде З.А. "Этапы большого пути - экономика Азербайджана за полвека, её новые реалии и перспективы", Баку: "НУРЛАР", 2004, 936 с. (*Səmədzadə Z.A. "Böyük yolun mərhələləri: yarım əsr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun gerçəklikləri və perspektivləri" Bakı: "NURLAR", 2004, 936 s.*)
10. www.taxes.gov.az - Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi.
11. www.sc@azstat.org - Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Рзаев Парвиз Гафар оглы

доктор философии по экономических наук, Министерство по налогам Азербайджанской Республики

Роль налоговой политики в государственном регулировании экономики

Аннотация

Цель исследования - исследование способов реализации налоговой политики в государственном регулировании экономики.

Методология исследования - системный подход, сравнительный анализ.

Результаты исследования - выдвинуты научно обоснованные предложения по формированию налоговой политики в государственном регулировании экономики и применению эффективных финансовых механизмов.

Ограничения исследования - для увеличения влияния налоговой политики на экономику требуется более обширное научное обоснование.

Практическая значимость исследования – использование исследования как научного источника при увеличении роли налоговой политики в государственном регулировании экономики, разработке мер по повышению эффективности финансового механизма.

Оригинальность и научная новизна – определение и научное обоснование способов реализации налоговой политики в государственном регулировании экономики.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, государственное регулирование экономики, налоговая политика.

Rzaev Parviz Gafar oglu

Ph.d in economics, Ministry of Taxes of Azerbaijan Republic

Role of Tax Policy in State Regulation of Economy

Abstract

Purpose - research of ways of realisation of a tax policy in economy state regulation.

Design/methodology - the system approach, the comparative analysis.

Findings - are brought scientifically well-founded offers on tax policy formation in state regulation of economy and to application of effective financial mechanisms.

Research limitations/implications - for increase in influence of a tax policy at economy its wider scientific substantiation is required.

Practical implications - application as a scientific source for increase of a role of a tax policy in state regulation of economy and for preparation of actions for increase of efficiency of the financial mechanism.

Originality/value - definitions of ways of realisation of a tax policy in state regulation and their scientific maintenance.

Keywords: economy of Azerbaijan, economy state regulation, a tax policy

JEL Classification Codes: B41, E21, E62

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 15.12.2011.

Təkrar işləməyə göndərilmişdir: 26.12.2011.

Çapa qəbul olunmuşdur: 12.01.2012.